

ESSAY

Jan Breman

em. prof. comparatieve
sociologie, Universiteit
Amsterdam en honorary
fellow, Internationaal
Instituut voor Sociale
Geschiedenis, Amsterdam

Over Jules Marchal en klokkenluiders die geen gehoor vonden. Kanttekeningen bij de Belgische postkoloniale debatten

In dit essay plaatst Jan Breman zijn kanttekeningen bij de Belgische postkoloniale debatten, hoofdzakelijk in de periode 1990-2010. Hij heeft hierbij vooral aandacht voor Jules Marchal die het koloniale regime in Congo aan de kaak stelde en lange tijd door professionele historici werd miskend.

Waarom keek ik ernaar uit om Jules Marchal te ontmoeten en zocht ik eind jaren 1980 contact met een schrijver die anoniem verkoos te blijven? Om uit zijn mond het verhaal te horen over het regime in Congo-Vrijstaat ten tijde van Leopold II, dat rond de laatste eeuwwisseling in de Angelsaksische wereld uitvoerig ter discussie stond. Ik wilde meer te weten komen over deze episode van terreur en de

Jules Marchal bij hem thuis.
In: *Het Belang van Limburg*, 01/07/2020..

stijl eromheen die zo hardnekkig bewaard is gebleven in de koloniale geschiedschrijving van België. Ik was nieuwsgierig naar wat hem had gedreven tot het blootleggen ervan en te horen hoe op zijn bevindingen was gereageerd. Zelf had ik in 1987 een studie gepubliceerd over het arbeidsbestel in de vroege 20e eeuw op de grootlandbouwondernemingen in een ontginningsgebied aan de oostkust van Sumatra.¹ Daarin beschreef ik het schrikbewind waaraan het leger van koelies (ongeschoolde veldarbeiders) op de plantages was onderworpen. Tekenend voor de kapitalistische bedrijfsvoering in haar koloniale verschijningsvorm was de extreem hoge graad van uitbuiting. Maar daarbij kwam dat die knechting arbeiders niet alleen degradeerde tot minder dan koopwaar, maar hun in die denigratie ook de aanspraak op menselijkheid ontzegde. Bij de publieke presentatie van mijn studie in maart 1987 hield ik een lezing waarin ik de aandacht vestigde op het kort tevoren verschenen werk van Michael Taussig en zijn bespreking van het Putumayo-rapport, dat door Roger Casement in 1905 was uitgebracht.² Aan de basis van dit indrukwekkende document over mensenrechtenschendingen lag zijn verblijf in Congo-Vrijstaat. Die kroniek leidde mij naar het onderzoek dat door Jules Marchal was ondernomen. Mijn bijdrage aan een workshop van het Centrum voor Azië Studies in Amsterdam (CASA) in juni 1989 had betrekking op de tot dat moment verschenen boeken van Marchal. In aansluiting op deze bijeenkomst bracht ik bij Marchal het weekend door. Hij had me van tevoren uitgenodigd met de mededeling dat ik moest blijven logeren omdat we meerdere dagen nodig zouden hebben om van gedachten te wisselen over wat ons beiden bezighield: het koloniale bedrijf, vroeger en later.

Jules Marchal (1924-2003) was na zijn studie en doctoraatsonderzoek aan de Katholieke Universiteit Leuven in 1948 bestuursambtenaar in Belgisch-Congo geworden en had zijn koloniale loopbaan als districtscommissaris beëindigd. Na de onafhankelijkheid bleef hij als adviseur tot 1967 werkzaam voor de overheid van de Republiek Congo, vanaf 1964 de Democratische Republiek Congo. Zijn lange en uitstekende staat van dienst – ‘ik was een fier koloniaal ambtenaar’, zo vertelde hij me lachend – kwalificeerde hem voor opname in het diplomatieke corps van België. In zijn verdere carrière vertegenwoordigde hij als ambassadeur zijn land in Ghana, Sierra Leone en Liberia. In het midden van de jaren 1970 kwam een wending in zijn bestaan. Op zijn post in Ghana las hij in een Liberiaanse krant over de slachting die aan het einde van de 19e eeuw bij de bevolking van Congo-Vrijstaat had plaatsgevonden. Het artikel maakte bijna achteloos gewag van een halvering van de bevolking, alsof die wandaad bij het publiek al algemene bekendheid genoot. Jules was ontsteld en verontwaardigd. Een antwoord op deze bezoedeling van de Belgische eer mocht niet uitblijven. Hij stuurde zijn superieuren op het ministerie van Buitenlandse Zaken de krant toe en vroeg hem te documenteren om de ergerlijke aantijging te kunnen weerleggen. Een reactie bleef uit en dringende herhaling van zijn verzoek om informatie haalde evenmin iets uit. Achterdochtig geworden deed hij tijdens zijn volgende thuisverlof navraag in de bibliotheek van het ministerie. Hij trof voldoende leesstof aan die hem deed beseffen dat de zwijgzaamheid uit meer dan de gebruikelijke slordige onverschilligheid voortkwam. Vanaf 1975 ging Jules zelf op zoek naar de koloniale archieven en vroeg stukken op die in de toegankelijke collectie ontbraken. Maar hij kreeg die niet te

zien, want het hoofd van de bibliotheek van Buitenlandse Zaken liet hem weten dat deze archieven in een depot ver buiten Brussel werden bewaard, zonder dat stafbezetting aanwezig was. Inzage zou mogelijk zijn, maar pas voorbij de termijn van zijn verlof. Hoewel Jules met een kluitje in het riet was gestuurd, kreeg hij toch te pakken wat hij zocht. In de kantine van het ministerie dronk hij meestal koffie samen met een suppoost met wie hij amicaal omging. Toen Jules hem vertelde over zijn vergeefse zoektocht, gaf deze zijn bevriende ambassadeur vertrouwelijk te verstaan dat hij wist waarnaar hij op zoek was. Bekend met de toegang tot het archief beloofde de suppoost hem per diplomatieke post een kopie te bezorgen van de geweigerde bestanden. Zo slaagde Jules erin bloot te leggen wat verborgen had moeten blijven.

Een aanvulling op dit relaas mag niet ontbreken. Jules was geïntrigeerd door een andere bezoeker van de bibliotheek, geen staflid van het ministerie, maar een jonge buitenstaander. Die deed dezelfde aanvragen als hij en kreeg eveneens nul op het rekest. Hij kende diens naam, Daniel Vangroenweghe. Beiden waren naar dezelfde informatie op zoek, maar zagen uit begrijpelijke schuchterheid ervan af met elkaar kennis te maken. Het was een terughoudendheid die ongetwijfeld mede gevoed werd door wantrouwen en de vrees beschuldigd te worden van het oprakelen van wandaden uit het koloniale verleden, die volgens de heersende opvatting nooit waren gebeurd.

Na mijn bezoek aan Jules in Hoepertingen heb ik ook Daniel op zijn thuisadres opgezocht. Tijdens diens eerste verblijf in de Republiek Congo, waar hij tussen 1960 en 1962 zijn alternatieve dienstplicht volbracht, was hij werkzaam in het onderwijs. Na zijn terugkeer in Europa ging hij antropologie

studeren. Hij rondde zijn academische studie in Leuven en Parijs af met een proefschrift gebaseerd op veldonderzoek in 1973-1974 waarvoor hij opnieuw naar het toenmalige Zaïre was gegaan. Bij het verzamelen van gegevens over rouwgebruiken in het verleden raakte hij doordrongen van de panische angst waarmee de bevolking sprak over de komst van de blanke heersers. Geprikkeld besloot hij na het behalen van zijn doctoraat naar dit vroegkoloniale verleden op zoek te gaan. Zijn aanstelling als leraar bood hem daartoe de gelegenheid. Daniel vertelde me over de ophef na de publicatie in 1985 van zijn boek over het gruwelbewind in het kroondomein van Leopold II: inspectie van staatswege bij hem thuis, bij zijn bureaus en op school met als reden ondermijnd gedrag, mogelijk bestraft met ontslag. Maar hij sprak zich met meer schroom uit over de laster die hem te beurt viel. In zijn toenmalig bestaan als leraar middelbaar onderwijs was Daniel veel kwetsbaarder dan Jules die net met pensioen was gegaan. Voor Jules Marchal was het toen niet meer nodig de anonimiteit waarin hij zich had gehuld, vol te houden. Tot dan schreef Jules namelijk onder het pseudoniem A.M. Delathuy. Delathuy was de naam van zijn grootmoeder met wie hij een heel goede band had. Toen ik bij hem op bezoek was, zijn we in de tuin nog naar haar grafsteen gaan kijken.

Op mijn vraag of hij ooit door zijn werkgever was aangesproken over het historisch onderzoek dat hij voerde, kreeg ik een ontkenkend antwoord. Of zijn gedrevenheid wrevel had opgewekt aan de top van het ministerie wist Jules niet. Waarschijnlijk wel, maar hem een verbod opleggen ermee door te gaan was eigenlijk niet nodig. In de eerste plaats omdat al zijn werk in het Nederlands verscheen. Dat was niet de omgangstaal op het ministerie. Daarbij kwam dat er weinig of geen interesse

bestond voor zijn publicaties. Ondanks de kleine oplage raakten de uitgevers van zijn boeken niet meer dan een handvol exemplaren kwijt. Ten einde raad kocht Jules de voorraad zelf op, al was het maar om te vermijden dat de boeken in de papiermolen zouden terecht komen. Zijn boeken waren niet langer in de handel te krijgen, maar moesten stuk voor stuk bij hem zelf gekocht worden. Hij was blij met elke bestelling, niet om het geld dat het opbracht, want dat was veel minder dan wat hij eraan had besteed. Wel omdat het aantoonde dat hij weliswaar verguisd, maar niet door iedereen vergeten was.

Jules was op de hoogte van mijn boek over het koelieschandaal in Deli en de aandacht die er in Nederland aan werd besteed. Hij prees mij gelukkig dat ik tenminste een publiek debat op gang had gebracht. Zelf bleef hij gedwongen om in de openbaarheid een laag profiel aan te houden. In zijn professionele leven had hij geleerd dat te doen en een botsing met de heersende opinie uit de weg te gaan: 'Bij Buitenlandse Zaken liet men mij begaan, omdat ik me zo kalm hield en me niet als stokebrand gedroeg. Men kon mij weinig verwijten. Door die andere naam, Delathuy, is de minister nooit in moeilijkheden gebracht. En ik zocht er geen glorie mee', aldus Jules in een interview met journalist Syp Wynia in 1994 (zie verder).

De lobby van oud-kolonialen

De oud-kolonialen in België waren goed georganiseerd. In de bijeenkomsten van hun afdelingen zochten zij elkaar op om hun herinneringen uit te wisselen en toe te zien op smetvrije berichtgeving van het verleden overzee. Generaal Emile Janssens, oud-bevelhebber van de Force Publique, het koloniale leger van Congo-Vrijstaat en nadien van Bel-

gisch-Congo, voerde deze veteranen aan. Hij stond borg voor de grote politieke invloed die de lobby genoot. Dwarsliggers zoals Jules en Daniel golden als nestbevuilers en landverraders die de mond gesnoerd moesten worden. Dat is decennialang heel goed gelukt. Jules toonde zich verbitterd over het gebrek aan belangstelling voor zijn werk. De weerstand die hij ondervond, weerhield hem er niet van door te gaan. Zijn mond houden viel niet altijd mee. Dat Belgische politici Mobutu en tal van andere Congolese leiders kapittelden over hun schending van mensenrechten, vervulde hem met plaatsvervangende schaamte. Niet omdat die veroordelingen onterecht waren, maar het meten met twee maten zat hem dwars. Het gaf aan dat de wandaden die door Belgen waren begaan tot en met de dekolonisatie onbespreekbaar waren.

Na mijn ontmoeting met Jules hield het taboe dat op zijn publicaties rustte nog jaren aan. Midden 1994 stond Jules de Nederlandse journalist Syp Wynia te woord in een interview dat nooit werd gepubliceerd. Hij wilde niet vrijuit praten en de bandrecorder ging voortdurend uit: 'Ik moet geweldig voorzichtig zijn, het is een hysterie in België. De ruiten worden hier ingegooid, zeker als ik dat ook nog eens tegen een buitenlandse krant zeg.' Hij vertelde over de nasleep van zijn laatste boek dat handelde over het missiewezen in Congo. De krant *Het Belang van Limburg* was aanwezig bij de presentatie en wilde voor de weekendbijlage een portret van hem maken. De vereniging van oud-kolonialen in Hasselt kwam daarachter en zette de hoofdredactie onder druk. 'Als ge nog iets durft publiceren van die Delathuy, dan verliest ge 5000 lezers', dreigden ze, aldus Marchal. 'Die reporter is weer bij mij gekomen en heeft mij dat verteld. Die zegt: "hoe zit dat met die 5000 lezers?" Nu ben ik zelf lid van die club geweest – Ik

was het 129ste lid. Maar het gevolg is wel: er is niets meer verschenen in *Het Belang van Limburg*.³

Pas rond de eeuwwisseling begon zich een kanteling in de publieke opinie af te tekenen. Dag- en weekbladen gaven blijk van bereidheid tot herziening van het koloniale verleden en putten daarvoor uit het werk van Marchal. Daaraan heeft bijgedragen dat hij toen ook in het Frans en onder zijn eigen naam begon te publiceren. Jules kreeg vaker commentaar dan eerder het geval was geweest en dit commentaar was vaak instemmend in plaats van bestrijdend. *Het Belang van Limburg* nam van de streekgenoot, die een verborgen bestaan had geleid, nu toch een interview af. Het verscheen op 23 februari 2002, onder de titel *Jules Marchal over dwangarbeid in Congo*. En een artikel in *MO* Magazine* van 1 juni 2002 spitste het verhaal toe op de trilogie die Jules had voltooid over het stelsel van dwangarbeid tussen 1910 en 1945 in Belgisch-Congo. De meeste van deze reportages lieten niet na de veronachtzaming, laatdunkendheid en tegenwerping aan te stippen waarmee de academische lichtung koloniale historici hem al die tijd had bejegend. Oud geworden en in broze gezondheid smaakte hij nog die late genoegdoening. In 2003 is Jules overleden, hopelijk in het besef dat het einde van de verwaarlozing van zijn werk – een onmisbare herziening van het gangbare oordeel over Congo als een modelkolonie – in zicht was.

Het koloniale vervolg op de Vrijstaat

Het vroege werk van Jules Marchal dat over Congo-Vrijstaat handelde, was eigenlijk een voortzetting van dat van vele ooggetuigen in het buitenland die erover hadden gerapporteerd. Zo hadden Edmund Morel, Roger

Casement en nog eerder bijvoorbeeld Mark Twain en George Washington omstandig bericht over het regime van terreur. Maar Marchal had op hen voor dat hij niet van buitenaf maar van binnenuit dit theater van gruwel kon belichten. Als voormalig ambtenaar in koloniale dienst had hij zelf meegewerkt aan het administreren van rapporten, nota's en bestuurlijke correspondentie die in de annalen van de overheid bewaard moesten blijven, om vervolgens in archieven te verdwijnen. Jules wist vanaf het begin hoe in deze enorme brei van dossiers zijn weg te vinden.

De overdracht van de in 1885 gestichte Vrijstaat aan de Belgische overheid in 1908, waartoe Leopold II uiteindelijk moest overgaan onder druk van de buitenlandse kritiek, was voor Jules geen afsluiting van een verleden dat hem al die tijd had beziggehouden. Tot zijn dood is hij blijven vorsen in de koloniale archieven. Zijn speurtocht leidde ook tot een diepgaande reflectie over zijn eigen rol in de koloniale machtsuitoefening.

Zo had hij als districtscommissaris inwoners van zijn ressort routinematig voor hun verzuim met de *chicotte* gezweept, voor de ogen van de opgetrommelde dorpsbevolking: 'Die mannen waren veroordeeld voor onnozele vergrijpen, maar dat was pure hypocrië. Ze kregen celstraf als ze hun katoen niet haalden of als hun hut niet in een perfecte staat was (*'parfait état de propreté'*). Er mocht geen sprietje gras in de buurt staan – komaan zeg. Die gevangenen moesten dan hun broek afsteken en dan kregen ze zweepslagen op de billen. *In conspectu omnium*, waar iedereen bijstond. Zeer vernederend was dat. Toen ik in '48 in Kongo arriveerde, kregen ze nog acht slagen op de billen met de *chicotte*. In 1952 is dat verminderd tot vier – maar dat was even erg. Daarna moesten we 20 dagen de brousse in, om die cinema op te voeren. Dat is de grote

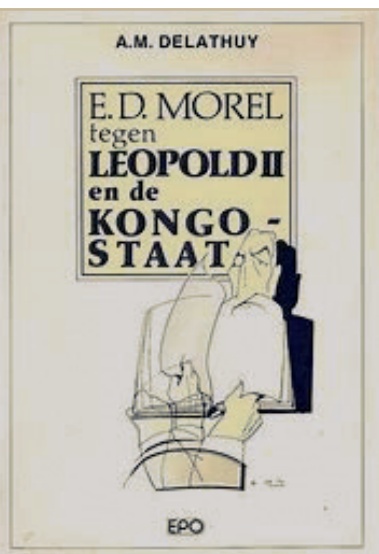
In 1911, twee jaar na het overlijden van Koning Leopold II, geeft de Belgische Staat opdracht om een monument op te richten voor de Belgische pioniers in Congo. Door de oorlog wordt het pas in 1921 ingehuldigd. Boven op het monument, dat zich in het Jubelpark bevindt, staat de volgende inscriptie: 'J'ai entrepris l'œuvre du Congo dans l'intérêt de la civilisation et pour le bien de la Belgique. Ik heb het Congowerk ondernomen in het belang der beschaving en voor het welzijn van België. Léopold II 3 juin 1906'. En in de kroonlijst: 'Opgericht ter eere der eerste Belgische baanbrekers / Monument élevé aux premiers pionniers belges'. (https://nl.wikipedia.org/wiki/Monument_voor_de_Belgische_pioniers_in_Congo)

leugen in verband met Kongo: onder Leopold II was alles slecht en tijdens de Belgische kolonisatie was alles koek en ei.⁴ Hij had braaf de instructies van hogerhand uitgevoerd, de lijfstraffen inbegrepen. Nee, die stuitten hem niet tegen de borst. Vergaande uitbuiting en knechting van de bevolking waren immers genormaliseerd en geen praktijken waaraan hij aanstoot behoorde te nemen. De onafhankelijkheid in 1960 had Jules als een keerpunt ervaren. Hij besloot aan te blijven, zij het louter als raadgever en niet belast met bestuurstaken. Het was gedaan met de *chicotte* geven. Ook de apartheid was voorbij. 'De mensen kwamen toen bij mij over de vloer en ik bij hen – ik vond dat veel aangenamer. Daarmee was ik mentaal voorbereid op de ontdekking die ik later deed, omdat ik de

zwarte niet alleen als kolonist maar ook als mens heb gezien', aldus Marchal tijdens het interview met Syp Wynia.

Maar zijn archiefonderzoek bracht de echte schok van bezinning teweeg. De confrontatie met de archiefstukken leerde hem met een andere bril naar het verleden te kijken, ook naar dat van hemzelf. Om die reden schatte hij de betekenis van zijn publicaties over de Belgische kolonie hoger in dan die waarin hij over de wandaden van Leopold II verhaalde.

In *Being Colonized* (2010)⁵ zette de antropoloog en afrikanist Jan Vansina op basis van orale geschiedschrijving uiteen wat het betekende om gekoloniseerd te worden. Het is een overtuigend relaas van afgedwongen onderschikking, van binnenuit en van onderop verteld. Vansina markeerde de tijd

voor en na 1908 als een omslag. Voor 1908 ontbrak elk staatstoezicht op de terreur die de concessionarissen, de private handelsondernemingen, bij het inzamelen van de wilde rubber bedreven. Maar ook daarna blijkt dat er nauwelijks sprake was van een regimewisseling. De dwangarbeid die in 1917 werd ingevoerd, hield namelijk in dat koloniale ambtenaren bepaalden welke en hoeveel gewassen elke mannelijke dorpsbewoner moest verbouwen en inleveren. De methodiek van beroving en repressie van staatswege werd nu meer regulier in plaats van willekeurig. De politiek van dwang ging bijna tot het einde gepaard met dehumanisering, een hoog sterftecijfer en bestraffing als de koloniale onderdanen in gebreke bleven: *'By the 1950s about one in every ten men spent time in jail each year and most men had done so at one time or another.'*⁶ Marchal rapporteerde over Belgisch-Congo in dezelfde bewoordingen en benadrukte de continuïteit van bruutheid, dwang, blanke suprematie en racistische denigratie. Hij wees erop dat de huurlingen van wie de Vrijstaat zich had bediend, door de Belgische overheid werden overgenomen en met formeel gezag bekleed, en dat ze voort-

deden met wat zij voorheen in particuliere dienst hadden misdaan. Lumumba, zo zei hij, was nog veel te lief geweest in zijn toespraak op de dag van de onafhankelijkheid. In diens spontane weerwoord op de bevoogdende, neerbuigende toespraak van de Belgische koning Boudewijn diende hij de nazaat van Leopold II ongemeen fel van repliek over het racisme en de terreur die de bevolking onder koloniale bezetting had ondergaan.

In 1998 publiceerde Adam Hochschild *King Leopold's Ghost* waarin hij nog eens het verhaal deed over de staat van terreur in het domein van de Belgische koning.⁷ Veel van de gegevens in dit boek waren ontleend aan het werk van Marchal, die hij in 1995 had opgezocht. Jan Vansina had Hochschild op het hart gedrukt bij deze man in België te rade te gaan in plaats van bij zijn academische vakgenoten. Deze populaire geschiedschrijving werd in korte tijd een bestseller, veelvuldig vertaald en beloond met prijzen voor de vlotte stijl waarin het was geschreven. Ongetwijfeld aangemoedigd door de wijdverbreide lezerskring komt er binnenkort ook een verfilming van het boek.

Recensenten die vertrouwd waren met de

1989

1992

Jules Marchal schreef tot zijn pensioen onder het pseudoniem A.M. Delathuy. Daarna publiceerde hij onder eigen naam.

'horror scene' en de vorstelijke aanstichter ervan reageerden zuiniger. Zo bijvoorbeeld Dan Jacobson in de *London Review of Books*.⁸ Zijn bespreking met de titel *Een aartsplunderaar* begint met de erkenning dat vakmatige geschiedschrijving vertaling behoeft om wat gebeurd is voor een breder publiek toegankelijk te maken. Maar daarna volgt een scherpe samenvatting vol ergernis over onjuistheden, onvolkomenheden en overbodige uitweiding. Het wekt geen verwondering dat op Hochschild's publicatie in België met veel ontstemming, die soms zelfs oversloeg in woede, is gereageerd. De Leuvense antropoloog Karel Arnaut heeft er een interessante beschouwing aan gewijd, op basis van contacten die hij had met oud-kolonialen die het Afrikaans Museum van Namen hebben gesticht. Het gebouw waarin de verzamelde collectie artefacten is ondergebracht, dient tevens als ontmoetingsplaats voor de bijeenkomsten van deze kring van oudgedienden in de kolonie die in de stad of regio woonachtig zijn, namelijk de Cercle Royal Namurois des Anciens d'Afrique (CRNAA). De aanhang is nog altijd groot genoeg om de vereniging in stand te houden en eendrachtig van hun patriot-

tisme en koningsgezindheid te getuigen. De conservatieve tot reactionaire politieke stellingname die zij met elkaar gemeen hebben, gaat samen met een hekel aan tegenstanders van het vorstenhuis en van het glorierijke koloniale verleden. In het bulletin dat de leden over de ondernomen activiteiten informeert, weerlegt de voorzitter van de vereniging 'de infame, maar opnieuw opgerakelde leugens' die Hochschild van landgenoten 'die zich Belgen noemen' – lees onder meer Marchal en Vangroenweghe – ingefluisterd had gekregen. Arnaut benadrukte terecht de onderliggende gedachte in hun retoriek: terwijl de Belgische kolonialen hadden geijverd om de Congolezen te doordringen van de ware westerse cultuur, spanden de antikolonialen zich in om pseudo-democratische instituties in Afrika in te voeren. In hun discours werd het voorbije tijdperk dus aangeprezen als de verwezenlijking van de ideologie van het imperialisme. Arnaut citeert een passage uit een betoog in het CRNAA-bulletin (1999). De kolonisatie is '*une des émanations de l'esprit et du génie de l'Europe. [...] La colonisation fait partie de notre "authenticité" européenne à tous, colonaux ou non.*'

Volgens Arnaut verwijzen de oud-kolonialen naar de sterke verwevenheid van Belgisch-Congo met moederland België. Het verbreken van die band kon, volgens hen, alleen maar schadelijke gevolgen hebben. En hij vervolgt: *'The former colonials of Namur perceive themselves, their values and their activities as residual, as remnants of a lost world, in a "federalized" Belgium. The contemporary world which they imagine and which they stand up for involves a postcolonial relationship "metropolis/colony". This is a bi-national zone that consists of "Belgium" and "Belgium's Africa" that share the parallel predicament of falling apart – "Belgium" through regionalization, and "Belgium's Africa" through violence and mismanagement. Both are subject to moral decay.'*⁹

Dit is precies wat Alexis de Tocqueville voor ogen had met zijn uitspraak dat de koloniale missie in de 19e eeuw bovenal tot doel had de nationale eenheid van de Europese landen hechter te verankeren: om door expansie buiten het eigen grondgebied de oplopende tegenstelling tussen de hoge en lage klassen in eigen land zowel te verdoezelen als te bezweren.¹⁰

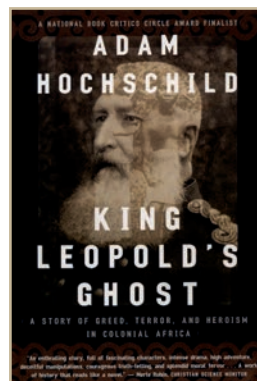
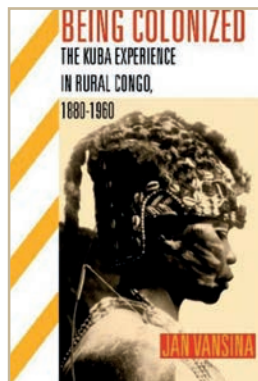
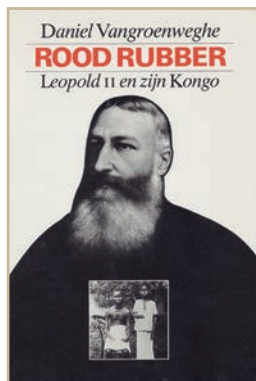
In een vraaggesprek verschenen in de *Nieuwsbrief van de Belgische Vereniging van Afrikanisten* in 2001 lichtte Jan Vansina toe waarom hij zijn loopbaan als afrikanist niet in eigen land had uitgebouwd maar al gauw naar de Verenigde Staten was uitgeweken. Uitvoerig gaf hij ook zijn mening over de manier waarop de Belgische geschiedschrijving over de gang van zaken in Congo berichtte. Hij liet daarbij niet na verrassende kritiek op het werk van Marchal en Vangroenweghe te leveren. Vangroenweghe ontbrak het naar zijn mening aan voldoende historische diepgang, een te weinig zorgvuldige afweging van de betrouwbaarheid van zijn archiefbronnen. Dat verwijt strekte zich niet uit tot

Marchal die historicus was en een doctoraat had behaald met een proefschrift over de reacties in de pers op het koloniale avontuur van Leopold II. Maar ook bij Jules zette hij vraagtekens achter diens kruisvaart: 'Je kunt je afvragen waarom Vangroenweghe en Marchal zo verontwaardigd waren. Was het omwille van de Congolese bevolking of was er een andere motivatie? Ik heb wel het vermoeden dat gezien telkens Leopold II op het spel stond, het vooral ging over de hoge Franstalige burgerij van Brussel en dat hun anti-nationale inquisitie vooral ook daartegen gericht was.'¹¹

Mijn ontmoeting met Daniel in 1989 was te kortstondig om Vansina's uitspraak te ontkennen dan wel te bevestigen, hoewel ik mijn twijfels heb over de juistheid van diens bewering. Die uitleg is trouwens flagrant in strijd met de lof die Vansina in zijn voorwoord van *Leopold II & Kongo* Vangroenweghe toezwaait. Daarin prijst Vansina het boek aan als een monumentaal en grondig gedocumenteerd werk 'omdat het een deel van ons verleden openbaart, een deel van wat we allen zijn, en omdat het ons aantoonde onder welke omstandigheden onmenselijkheid bloeit'.¹²

Maar Jules heb ik langer en beter leren kennen. In zijn geval acht ik dit oordeel zowel onterecht als onrechtvaardig. Vansina suggereert namelijk dat Jules in zijn onderzoek bij Leopold II is blijven steken en miskent het belang van diens uitweiding over de voortzetting van knechting en repressie na de overdracht van de kolonie aan de Belgische staat, zoals trouwens ook Vangroenweghe deed. Geen moeite heb ik met het portret dat Vansina van Jean Stengers schildert. Hij wijst erop dat deze historicus de studie van de Belgische politieke top als vertrekpunt nam – 'welke rol de kamer had gespeeld, welke rol de senaat, etc.' – en vanuit een positivistische

Covers van de boeken van Daniel Vangroenweghe, Jan Vansina en Adam Hochschild.

perceptie, ook in 1960 en erna, de gebeurtenissen in Congo placht te belichten. Het was diens overtuiging 'dat historici zich niet mochten bezighouden met morele oordelen. Een historicus kan geen rechter zijn. Volgens Stengers had het geen zin dat Vangroenweghe oordeelde over iets dat zeventig jaar geleden was gebeurd, omdat wij de moraal van die tijd niet kennen. Het verschil met Vangroenweghe is dat Marchal aantoonde dat de wantoestanden in Congo-Vrijstaat volgens de morele begrippen van die tijd reeds als verderfelijk werden beschouwd, en dat Leopold II bovendien op de hoogte was. Stengers is zich blijven vastklampen aan de overtuiging dat je dit soort dingen niet meer kunt bewijzen.'¹³

Uitweg uit de impasse

De heropleving van het publieke debat over het koloniale verleden aan het einde van de 20e eeuw was het uitgangspunt van een betoog waarbij een nieuwe balans werd opge maakt van de Belgische Afrika-historiografie.¹⁴ De auteurs maanden aan niet langer te blijven steken in de tegenstelling die zich tot frontale posities had verhard. Met enerzijds de zelfgenoegzame verheerlijking van Belgisch-Congo als een modelkolonie, een paradijs van vooruitgang, en anderzijds de verguizing ervan als een hel op aarde. Uit de nieuwe lichte historici hekelen Hein Vanhee en Geert Castryck deze overdrijving aan

beide kanten en geven aan hoe deze impasse te relativiseren. Zij tekenen daarbij aan dat, hoewel de kritische visie in de publieke opinie gaandeweg dominant is geworden, de feitelijke onderbouwing van het terreurbewind – zoals decimering van de aanvankelijke populatie tot de helft en de afgehakte handen – is uitgebleven. Evengoed noemen ze de voorstelling van de Afrikaan in een geromantiseerde verbondenheid en evenwicht met de natuur, en levend in een kleinschalig, weinig complex stamverband, een verzinzel. Deze kanttekeningen zijn terecht en dragen ertoe bij een fictieve constructie te vermijden van 'le bon sauvage' als tegenpool van de koloniale knechting. Het helpt bovendien om te voorkomen dat de gekoloniseerde samenlevingen worden neergezet alsof ze beheerst werden door stugge, onveranderlijke tradities.

Hein Vanhee en Geert Castryck pleiten voor een dynamische en holistische benadering van de door de Belgen gekoloniseerde Afrikaanse samenleving en niet in de laatste plaats van de massale ontregeling van land en volk na de onafhankelijkheid. Ik kan me van harte vinden in hun aanbeveling voor veelzijdige onderzoeksmethodes, tenminste als die werkwijze ook de geldigheid van cultuurrelativisme postuleert en kwesties van moraal en ethiek niet bij voorbaat buiten de historische en sociaal-wetenschappelijke orde plaatst. Meer moeite heb ik met hun pleidooi voor nuancering als toetssteen voor

wetenschappelijke aanvaardbaarheid. Zo erkennen zij de verdiensten van Vangroenweghe en Marchal, maar stellen ze dat het werk van beiden niet uitblinkt in nuances. Terechte kritiek op het werk van Marchal is dat de koloniale geschiedenis gereduceerd wordt tot een allegorie van gruwel en geweld met de kolonisatoren als beulen en de Congolezen als weerloze slachtoffers. Ondanks de unieke documentatie werd zijn werk daardoor lange tijd door professionele historici miskend. Niettemin is de impact van dit soort historiografie op het publieke debat intussen aanzienlijk, vooral ook via de publicatie van de historische bestseller *King Leopold's Ghost* (1998) van Adam Hochschild, die uitgebreid bij Jules Marchal is te rade gegaan.¹⁵

De balans, zoals door Vanhee en Castryck opgemaakt, geeft de indruk naar een middenweg op zoek te zijn. Maar waarheidsvinding komt niet altijd en vanzelfsprekend uit op een enerzijds/anderzijds-afweging. De auteurs hebben gelijk wanneer zij betogen dat koloniale onderdanigheid niet altijd afwezigheid van Afrikaans initiatief (*agency*) betekende. Maar extreme repressie kan verweer ontkrachten en de ruimte die nodig is om verzet te bieden, wegnemen. Naar mijn mening was daarvan stelselmatig sprake, zowel ten tijde van Congo-Vrijstaat als in Belgisch-Congo. Voor die stelling vind ik in het werk van Jules overvloedig bewijsmateriaal. Zeker, ik deel de opvatting van Vanhee en Castryck dat *agency* en de continuïteit van Afrikaanse politieke culturen en economische systemen een centrale plaats moeten krijgen in de studie van het Afrikaanse verleden. Maar de middelen die zij voor deze multidimensionale studie aanreiken – naast klassieke archiefbronnen, orale geschiedenis, bronnen in Afrikaanse talen, de taal zelf, en materiële en fotografische bronnen – zijn niet altijd toereikend als dat

niet in samenspraak gebeurt met de voormalige Congolese onderdanen. Hoe voortreffelijk de intentie aan Belgische kant ook zal zijn om het verleden en de doorwerking ervan in het postkoloniale heden beter in kaart te brengen, dit voornemen zal gedoemd zijn te mislukken als het tot een eenzijdige inspanning beperkt blijft. Als vakgenoten en mensenrechtenactivisten uit de voormalige kolonie niet worden betrokken, zal van de nuancerende en modererende taakstelling als opgave voor de professionele historici weinig terecht komen.

Ik ben ook bang dat niet alle koloniale historici bereid zijn aan die strategie van verzoening mee te werken. UCL-historicus Jean-Luc Vellut bijvoorbeeld reageerde ontstemd op het vraaggesprek met Vansina en de strekking van de gevoerde discussie. De beweerde brutalisering van Congo verwierp hij als een iconische metafoor voor de geforceerde opname van deze samenleving in de moderne geschiedenis. Die verbeelding van het verleden was het resultaat van 'de bemoeienis van semiprofessionele historici met de koloniale expansie van België'. Hiermee verwees hij naar Jules Marchal, een diskwalificatie die hij beklemtoonde door diens werk minachtend te betitelen als '*Greuelgeschichte*'. Vellut gaf wel toe dat Vansina een punt had waar hij het stilzwijgen laakte over het ontbreken van de geschiedschrijving direct na de invoering van de kolonie in het Belgische staatsbestel. Een verwijt dat Vansina niet zozeer tot de vakgenoten richtte, als wel tot de archivariissen die de toegang tot deze dossiers gesloten hielden: *'It is significant that J. Marchal, though member in disgrace of the Foreign Affairs department, nevertheless gained years-long access to sources which had been kept off limits to less well introduced scholars. It is also fascinating to read that Vansina advised the talented interpreter of Marchal's rather pedestrian production, Adam*

Hochschild, to concentrate on Marchal's work and to keep clear of historians such as Stengers and Vellut.¹⁶

Vellut betreurde in zijn verongelijkte weerwoord de kritiek van Vansina op de geschiedenissectie van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) in Tervuren. Hij voorzag dat deze instelling, die door Leopold II bij de wereldtentoonstelling in 1897 als Koloniënpaleis werd gesticht, een strijdtoneel van botsende meningen over het Belgische koloniale verleden zou worden. Een paar spelers van die aanstaande confrontatie wees hij alvast aan en hij liet niet na duidelijk te maken aan welke kant hij zich opstelde. Tegen het antikolonialisme, dat een kamp van radicalen heette te zijn, en voor een nuancering die rechtdeed aan de complexiteit van het vraagstuk *'in the tradition of enlightened scholarship'*. Ik denk toch dat het een andere nuancering is dan de agenda die Vanhee en Castryck op het oog hebben.

Tervuren, ontmoetingsplaats
en strijdtoneel

De voorspelling van Vellut is in de jaren erna inderdaad uitgekomen. In de eerste fase van het opblazende strijdgewoel speelde hij zelfs een sleutelrol. Ik beperk mij tot een korte weergave en doe dit aan de hand van enkele persberichten over Tervuren als brandhaard. Het museum was hard toe aan vernieuwing en in meer opzichten dan alleen de stoffige collectie. Een tentoonstelling in 2005 moest de herziening van het koloniale verleden markeren. Vellut toonde zich bereid de wetenschappelijke leiding van de inrichting van *Het geheugen van Congo, de koloniale tijd* op zich te nemen en schreef ook de inleiding van de catalogus. In *De Standaard* van 1 februari 2005 lichtte museumdirecteur Guido Gryseels de

aanstaande bezoekers alvast in over wat hun te wachten stond. De tentoonstelling wilde niet aanklagen of betreuren, maar begrijpen wat er plaatsvond. Die insteek verduidelijkte hij door naar de geest van de tijd te verwijzen: 'Vandaag is het hele begrip kolonialisme natuurlijk moreel totaal fout. Maar in die tijd zag elk land [n.b. in Europa] het als een noodzaak om zijn eigen economische ontwikkeling te ondersteunen.' Het was sowieso ruw volk dat naar Congo trok, en geweld had toen een heel andere betekenis dan vandaag. De stichter van het museum kwam natuurlijk ook ter sprake. Over hem en 'zijn zogenaamde misdaden', zo schreef de directeur, wordt er nogal wat onzin verteld. Hij verwees daarbij naar boeken van 'amateurhistorici' die over de vroege periode van Congo-Vrijstaat handelen: 'Men kan acties van Leopold II betreuren, maar men kan ook niet ontkennen dat die man een bepaalde visie had in een bepaalde tijdgeest en dat hij veel heeft bijgedragen tot de economische ontwikkeling van Congo.' Het was uitdrukkelijk de bedoeling om ook vanuit Afrikaans perspectief naar het verleden te kijken. Maar Gryseels moest toegeven dat de Congolese inbreng in de expositie gering was en voerde praktische redenen als excuus daarvoor aan. Door *De Morgen* naar zijn mening gevraagd, doseerde Daniel Vangroenweghe zijn kritiek. Het was waar dat genocide voor het rubberregime een te zwaar woord was, want volkerenmoord was het niet. Maar wel grootschalige schending van mensenrechten en de ontwrichting van de inheemse samenleving door terreur, honger en ziektes. De *chicotte*, het martelwerktuig waarmee de blanke meesters decennialang hun zwarte onderdanen geselden, was onterecht gereduceerd tot een zweepje. Opmerkelijk vond hij het ontbreken van Leopold II in de presentatie. Het zou onmogelijk zijn geweest

aan zijn gebruikelijke verschijning als een benevolente vorst vast te houden, maar in zijn nefaste hoedanigheid was hij evenmin aanwezig. Op die totale afwezigheid in diens eigen museum ging Daniel verder door. Het museum maakte de samenhang tussen Leopold en de barbaarse rubberexploitatie niet duidelijk. Het kroondomein, zijn privé-eigendom, kwam nergens ter sprake. Dat hij een absolute monarch was zonder parlement noch verantwoordelijke ministers, zag je ook nergens. Ik ken, zei Vangroenweghe, weinig voorbeelden van kolonies waar men direct na de verovering zo extreem de bevolking heeft uitgebuit. Op de vraag of de koning op de hoogte was van de begane wreedheden, gaf hij onomwonden antwoord: 'Wie dat ontkent is te kwader trouw. Wie dat negeert, is een negationist. Geen enkele Vorst besteedde persoonlijk zoveel aandacht aan zijn kolonie als Leopold II. Daar is voldoende bronnenmateriaal over.'¹⁷

Toeschietselijker was Daniel over de laatkoloniale periode. Hij gaf toe dat Congo tot een modelkolonie evolueerde, met name op het gebied van gezondheidszorg en alfabetisering. Zelf denk ik trouwens niet dat Jules Marchal hem in deze waardering zou zijn bijgevallen. Het laatste werk waarmee Jules tijdens het einde van zijn leven bezig was, handelde over dit tijdvak van de koloniale heerschappij. Hij heeft het helaas niet kunnen voltooien.

De expositie in Tervuren kreeg ook in Nederland veel media-aandacht. In *De Academische Boekengids* van november 2006¹⁸ kwam de Nederlandse tegenhanger van Leopold II ter sprake. Het was immers koning-koopman Willem I die hem tot zijn koloniale avonturen had geïnspireerd. Willem I had ook Java tot zijn privé-domein gemaakt om er het infame cultuurstelsel in te voeren dat hem geen

windeieren had gelegd.¹⁹ In zijn bespreking van de tentoonstelling betreurde Ieme van der Poel het verdwijnen van de oorspronkelijke opstelling. De uitbeelding van dit verleden zou niet verloren mogen gaan. Tervuren is een tijds capsule of, zoals Vellut het formuleerde, 'een museum van een koloniaal museum'. Het Teylers Museum in Haarlem was daarvan een ander voorbeeld, aldus Van der Poel: 'Geen weldenkend mens zal ooit op de onzalige gedachte komen om deze musea aan een *facelift* te onderwerpen, omdat ze wat betreft hun inrichting en opstelling niet meer beantwoorden aan de museale opvattingen van onze tijd. Sterker nog: bij de verbouwing van het Rijksmuseum worden kosten noch moeite gespaard om het geheel weer terug te brengen in de oorspronkelijke staat van zo'n honderd jaar geleden. De situatie van Tervuren is niet wezenlijk anders, behalve dan dat in het museum in zijn huidige vorm iedere uitleg of verklaring ontbreekt. Maar om die leemte op te vullen, is het helemaal niet nodig het unieke interieur van dit monument op enigerlei wijze te "moderniseren", laat staan te "actualiseren".'

Zoals te verwachten nam Adam Hochschild de gelegenheid te baat om zijn gram op de conventionele Belgische geschiedschrijving te halen, in het bijzonder op Stengers en Vellut. Over Tervuren haalde hij fel uit in een uitvoerig artikel in *The New York Review of Books* van oktober 2005. De tentoonstelling maakte duidelijk, zo was zijn betoog, dat het museum en België geen lering hadden getrokken uit het afgrijselijke koloniale verleden. De 'holocaust' in Congo-Vrijstaat was naar zijn mening, in een volgehouden geest van ontkenning, 'subiet' onder het koninklijke tapijt geveegd.

Vijf jaar later waren nieuwe festiviteiten geprogrammeerd ter gelegenheid van de viering

van Congo's halve eeuw onafhankelijkheid. Ludo De Witte wijdde in april 2010 een opiniestuk aan het vijftiende *Afrika Film Festival* op *Apache*, de nieuwssite voor onderzoeksjournalistiek.²⁰ De socioloog begreep dat het er het moment niet naar was om pijnlijke herinneringen op te halen, maar hij beklaagde zich over het ontbreken van bezinning. Hij nam daarbij de Congowebite van Canvas als voorbeeld: 'In de "modelkolonie" bestond er volgens Canvas strikt genomen geen racistische "colour bar" zoals in Brits Zuid-Afrika. Naar de buitenwereld toe was Belgisch-Congo een modelstaat.' Dat de *colour bar* – een eufemisme voor apartheid – in koloniaal Congo erger was dan in het Zuid-Afrika van die jaren, moest de lezer van de Congowebite onthouden blijven. Een raciale opdeling van de bewoners van de kolonie bepaalde welke rechten en plichten van toepassing waren, met alomvattende consequenties die diep in het dagelijks leven ingrepen. Met de woorden van Jef Van Bilsen: 'In Kongo waren racisme, segregatie en de colour bar diep in de mentaliteit van vele blanken en in de wetten en reglementen geworteld.' De Witte vervolgde zijn kritische commentaar op de Canvassite met de vaststelling dat in de terugblik op de eerste vijf onafhankelijkheidsjaren met geen woord melding werd gemaakt van de Belgische en westerse rol bij de vernietiging van de prille democratie en het aan de macht helpen van Mobutu. Even kritisch was zijn oordeel over het KMMA in Tervuren. Afgaande op de tentoonstelling van 2005 had hij geen hooggespannen verwachting van *Indépendance! Congolese verhalen over vijftig jaar onafhankelijkheid*. Hij merkte op dat de expositie tot acht dagen voor de 50e verjaardag van de moord op Patrice Lumumba liep. Om belichting van de nauwe en directe betrokkenheid van België bij deze misdaad uit de weg te gaan

en activisten de gelegenheid te ontnemen er publieke aandacht voor te vragen?

Tot slot was er de heropening van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, nu het AfricaMuseum, in 2018, dat voor een nieuwe en ingrijpende renovatieronde gedurende vijf jaar gesloten was gebleven. Na weken van twijfels liet koning Filip weten de openingsavond eind december niet te zullen bijwonen. Naar sommige bronnen beweerden omdat de nieuwe invulling van het museum pogingen deed door een andere bril dan voorheen naar het verleden te kijken. Zo zou bij het standbeeld van Leopold II een kritische tekst zijn geplaatst. De geruchten over koninklijk ongenoegen werden natuurlijk ontkend. Maar de kwaadheid van de woordvoerder van de oud-kolonialen, die zich beklaagden dat ze ondanks het vele materiaal dat zij hadden aangeleverd, niet waren gehoord, geeft te denken. Evengoed als de getuigenissen die met unanieme lof over die prachtige tijd repten: 'We zijn zorgvuldig en kwaadwillig op afstand gehouden. Waarom? In 2005 was er de tentoonstelling *Het geheugen van Congo*, een actualisering, een mooie, evenwichtige expo, objectief geleid door UCL-historicus Jean-Luc Vellut, een schitterend man die in onmin leeft met het museum. Er zijn een paar duistere krachten aan het werk in het museum die de ideologie boven de wetenschappelijke benadering stellen'. Zo lezen we op BRUZZ.be in 2018.²¹ Guido Bosteels is voorzitter van deze vereniging van oud-kolonialen, 88 jaar, maar nog steeds contractueel met het museum verbonden. Uit hun midden komen verschillende gidsen die als vrijwilligers bij rondleidingen worden ingezet. Ik put uit dezelfde bron een bericht van eind december 2019 over een voorval in het museum met de mededeling dat een gids op non-actief was gesteld. Bij de rondgang met een groep geschiedenisstu-

denten van de Universiteit van Antwerpen liet hij zijn uitleg vergezeld gaan van racistische commentaar. Het hoofd van de pr-dienst van het museum erkende de juistheid van de klacht en deed het incident vervolgens af als een 'inschattingsfout'.²²

Tot zover mijn verslag over Tervuren als publieke ontmoetingsplaats voor kennismaking met en voorlichting over de relatie van België met Congo in verleden en heden. Het stemt niet tot optimisme. Ik constateer dat de meningsverschillen te groot zijn. Uitdrukkelijk teken ik erbij aan dat die divergentie weliswaar op de gebeurtenissen in Congo geprojecteerd is, maar niet kan worden losgezien van het binnenlandse politieke en maatschappelijke landschap in België zelf. Met het verstrijken van de tijd lijkt de polarisatie bovendien eerder toe- dan afgenomen.

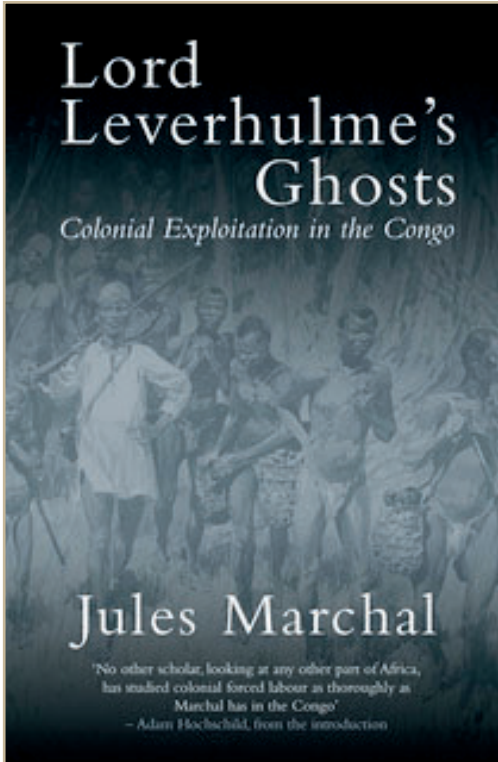
Uit het voorafgaande trek ik de volgende conclusies. Ten eerste blijkt dat het onjuist is de koloniale geschiedschrijving alleen over te laten aan de academische professionals. Zeer zeker als die ertoe neigen om andere beoefenaars van hun stiel als pseudo-, semi- of amateurhistorici weg te zetten. Mijn tweede vaststelling is dat in de blik op het verleden de morele en ethische facetten ervan niet gemist kunnen worden. Moralisme was de zingeving en essentie van het imperialisme. De onderwerping van verre, vreemde volken werd gerechtvaardigd als opdracht om de beschaving, later ontwikkeling genoemd, te brengen waar die ontbrak. De missie van '*la vocation civilisatrice*' of '*the white man's burden*' is vaak, niet alleen in Congo, in barbaarij ontaard. De beschrijving en analyse ervan niet verdisconteren, is of komt dicht bij geschiedvervalsing. Het wél doen roept onmiskenbaar het netelige probleem op van de dienstbaarheid van geschiedschrijving aan

het staatsbelang. Een volgende vaststelling is dat de poging om dit verleden van België beter te begrijpen en dichter bij de werkelijkheid te brengen, inderdaad een verbreding van de context behoeft. Veel van wat in België ter discussie staat, is evenzeer van toepassing op de koloniale onderneming van Nederland. Het zijn niet alleen hun koningen die in dit opzicht een treffende gelijkenis vertonen. Leopold II ging in vele contreien op zoek naar koloniaal bezit. Hij zocht al in 1861 contact met Den Haag, zoals Stengers²³ verhaalt, om te horen of hij misschien het toenmalige Borneo (Kalimantan) tegen betaling zou kunnen overnemen. In dezelfde imperialistische gedachtegang past naadloos het aanbod dat Trump onlangs aan Denemarken deed om Groenland te kopen. De roofzuchtige exploitatie die in de Vrijstaat ingang vond, was geen uitzondering op de regel. De Congolese schandalen waren gelijkaardig aan de manier waarop onder andere Nederland zijn overzeese bezittingen exploiteerde.

Ten slotte, de variant van de *Historikerstreit* in België kent in Nederland een identieke toon. Maar dit reikt voorbij het bestek van dit opstel.

Achter de façade van een modelkolonie

De afkeer van en verzet tegen hedendaags racisme die in het midden van 2020 multinationalaal tot uitbarsting kwamen, hebben ook een krachtige impuls gegeven aan een herbezinning over de omgang met het koloniaal verleden. Zo af en toe komen ook de voorgangers in deze kritiek aan het woord om te verhalen over de tegenwerking die zij ondervonden bij hun poging de verborgen gehouden achterkant van die overzeese bedrijfsvoering te belichten. In een vraagge-

Cover van het laatste boek van Jules Marchal.

sprek met *De Standaard* laat Daniel Vangroenweghe weten geen woord terug te nemen van het relaas waarvoor hij 35 jaar geleden vooral verguizing ondervond.²⁴ De druk waaraan hij van officiële zijde werd blootgesteld, is hem zwaar gevallen en zonder schroom wijst hij in zijn terugblik het koninklijk hof als aanstichter ervan aan. Ondanks de miskennis die hij vanwege de koloniale geschiedschrijvers ondervond, bleef hij van verdere perikelen bespaard dankzij de bescherming die Stengers en Vellut hem bij die gelegenheid boden. De bewijzen door hem aangevoerd voor de misstanden en misdaden waren onweerlegbaar, gebaseerd op bronnen waartoe hij abusievelijk toegang had gekregen. Gevoelige documenten kregen de aantekening '*ne pas communiquer aux chercheurs*'. De bewaking van de archieven tegen ongewenste bemoei-

zucht versoepelde toen de zittende archivaris met pensioen ging en door nog ongeschoolde stagiairs werd vervangen. De registers die Daniel kon inzien, maakten duidelijk dat de collectie ook geschoond werd van belastende documenten, een opruiming die tot de jaren 1950 is doorgegaan. Als reactie tegen de oproep tot verwijdering van heldenbeelden uit een imperialistisch verleden is vanuit ultranationalistische hoek voorgesteld om landgenoten omgekomen bij hun taakvervulling in de kolonie monumentaal te eren. Een slecht idee, aldus Vangroenweghe: 'Standbeelden voor kolonialen? Dat is olie op het vuur. Als je de Congolezen woest wil maken, moet je vooral dat doen. Het koloniale bewind was niet zo gruwelijk als dat onder Leopold II, maar er was wel degelijk sprake van uitbuiting en gewelddadige, mensonterende praktijken. Dat het gezondheidssysteem zo goed was, is overroepen. Ook het Belgische kolonialisme was er vooral op gericht om zo veel mogelijk geld te verdienen aan de Congolese grondstoffen. Neen, als we al nieuwe standbeelden zouden oprichten, dan voor de Congolese vrouwen: zij hebben enorm afgezien tijdens de hele Congolese geschiedenis. Ik ontving onlangs nog een document waarin stond hoe kolonialen er plezier aan beleefden om de vrouw van een dorpschef door een dorpsbewoner in het openbaar te laten verkrachten. Machtswellust, pure terreur.'

Terug naar Jules Marchal

Het laatste boek van Jules Marchal kwam in Engelse vertaling uit en is postuum verschenen. Het is de vertaling van het derde deel van zijn 'kwartet' over dwangarbeid en begint met een inleiding van Hochschild waarin deze zijn erkentelijkheid jegens hem betuigt.²⁵ Het is niet uit piëteit dat ik aandacht

voor dit werk vraag, maar om de politiek-economische betekenis ervan te benadrukken. Het handelt over het tijdvak tussen 1910 en 1945, de periode waarin België dus volgens de officieel geautoriseerde opinie Congo tot een modelkolonie zou hebben getransformeerd. De uitvoerige documentatie van Jules toont aan dat die voorstelling niet deugt. De inzameling van wilde rubber was een achterhaalde vorm van primitieve accumulatie, die plaatsmaakte voor de geregelde teelt van gewassen en het delven van grondstoffen (goud, koper, tin, olie en uranium) in een economie die steunde op grootlandbouw en mijnbouw. De ruwe grondstoffen verlieten de kolonie om in het moederland tot industriële producten verwerkt te worden. In het beschreven geval gebeurde dit door de grootschalige uitgifte van woeste grond tot een omvang van 5,5 miljoen hectare (tweemaal de oppervlakte van België) aan de blanke kapitalist Lord Leverhulme, om in cultuur te brengen en deze ontginningen als oliepalmplantages te exploiteren. De arbeid werd voor een belangrijk deel onder dwang geworven. Hochschild kondigt de schrijver en diens bevindingen in zijn voorwoord als volgt aan: *'Marchal's 40 years in government service taught him to uncover documents that writers of laudatory biographies and cheerful corporate histories have long ignored. This particular book is an implicit response to such volumes about Lord Leverhulme and the corporate empire he and his brothers founded – books like the biography of Leverhulme by W.P. Jolly, whose upbeat chapter on the Congo is largely based on Leverhulme's diaries of the two trips he made there. Like so many white men engaged in the Congo, Leverhulme considered himself and his work there wise and enlightened. It is quite a different story that Marchal tells in these pages.'*²⁶

Verscheept naar Engeland werd de palmolie tot wasmiddel verwerkt in de fabriek

van William Lever – later Lord Leverhulme – die hij samen met zijn broer James bezat. De zeep gaf haar naam aan de locatie, Port Sunlight, waar de broers hun onderneming aan de kust van Noord-Wales gevestigd hadden. William was een zorgzame werkgever die voor zijn arbeiders huizen liet bouwen met een fraaie architectuur. Het modeldorp werd door de broers ook voorzien van een ziekenhuis, een zwembad, een theater en nog later een museum. In de Lady Lever Gallery, genoemd naar de vrouw van zijn oudste broer, bracht William zijn verzamelde schilderijen onder.²⁷ Hij staat daarnaast te boek als geheelonthouder, calvinist en vrijmetselaar. Het portret van deze weldoener, een man die zich beijverde voor de lotsverbetering van zijn werkvolk en begaan was met de sociaal zwakken dicht bij huis, zou onvolledig zijn zonder te vermelden dat hij een vurig voorstander was van kolonialisme in Afrika en Azië. Zijn arbeidspolitiek in deze verre streken stoelde op naakte uitbuiting en onderdrukking. Het is dit laatste regime dat Jules uitvoerig in kaart heeft gebracht. Aan zijn gedetailleerde studie ontleen ik inzichten van tweeledige aard. Ten eerste dat veel westers kapitaal disproportioneel is gegroeid dankzij de knechting van de werkende bevolking in de laatkoloniale economieën. Na de dood van de Leverhulme-broers, die hun industrie naar de productie van voedingsmiddelen hadden uitgebreid, werden hun bedrijven eind 1929 samengevoegd met de Nederlandse Margarine Unie. Onder de nieuwe naam Unilever is deze multinationale onderneming in de decennia erna uitgegroeid tot een gigantische en wereldomvattende corporatie. Dit mega-imperium laat zich voorstaan op eminente zorg voor arbeid, gezondheid en milieu. De vroege geschiedenis van de Huileries du Congo Belge (HCB) leert iets anders, zoals Jules heeft aangetoond. In de tweede plaats docu-

menteert zijn publicatie de samenspanning in het laatkoloniale tijdvak tussen het kapitalistische grootbedrijf en de koloniale staat. De leer van het neoliberalisme, waaronder de werkende mensheid sinds de laatste halve eeuw wereldwijd gebukt gaat, had honderd jaar geleden een voorloper in het deel van de wereld dat in de loop der tijd aan Europese heerschappij onderworpen was geraakt. Die geschiedenis geeft blijk van de nauwe verstrengeling van kapitalisme, kolonialisme en racisme. De uitwerking van dit regime in politiek, economisch, sociaal, cultureel en ecologisch opzicht kan niet anders dan als angstwekkend bestempeld worden.

- 1 Jan BREMAN, *Koelies, planters en koloniale politiek. Het arbeidsregime op de grootlandbouwondernemingen aan Sumatra's oostkust in het begin van de twintigste eeuw*, Verhandelingen 123, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Dordrecht: Providence 1987, 3e herziene druk, Leiden, 1992.
- 2 Michael TAUSSIG, Culture of terror-space of death; Roger Casement's Putumayo report and the explanation of terror. In: *Comparative Studies in Society and History*, 26(1984)3, pp. 467-497; Michael TAUSSIG, *Shamanism, Colonialism and the Wild Man. A Study in Terror and Healing*, Chicago, 1986.
- 3 <http://www.sypwytia.nl.archief/interview-jules-marchal>, 1994.
- 4 *Het Belang van Limburg*, 23/02/2002.
- 5 Jan VANSINA, *Being Colonized: The Kuba Experience in Rural Congo, 1880-1960*, Madison, 2010.
- 6 Jan VANSINA, *Being Colonized [...]*, p. 215.
- 7 Adam HOCHSCHILD, *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, Boston, 1998.
- 8 Dan JACOBSON, 'Arch-Appropriator'. In: *London Review of Books*, 21(1999)7.
- 9 Karel ARNAUT, Belgian memories, African objects: Colonial re-collections at the *Musée africain* in Namur. In: *Ateliers d'Anthropologie*, (numéro special: Temporalité et Muséographie), 23(2001), pp. 29-48.
- 10 Jan BREMAN, Alexis de Tocqueville over klasse en ras. Opgenomen als hfdst. 2 in: *Kolonialisme en racisme. Een postkoloniale kroniek*, Amsterdam: University Press, 2021; Daniel VANGROENWEGHE, *Leopold II & Kongo*, Brugge: in eigen beheer gepubliceerd, 1985. Vervolgens in hetzelfde jaar onder de titel *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo* als commerciële editie verschenen bij Elsevier, Brussel-Amsterdam en bij Van Halewijck.
- 11 Karel ARNAUT & Hein VANHEE, *Forum 21. Nieuwsbrief van de Belgische Vereniging van Afrikanisten/Bulletin des Africanistes*, augustus/août 2001, pp. 11-18.
- 12 Daniël VANGROENWEGHE, *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo*, Uitgeverij Van Halewyck, 1985, 320 p.
- 13 Karel ARNAUT & Hein VANHEE, *Forum 21 [...]*, augustus/août 2001, p. 17.
- 14 Hein VANHEE & Geert CASTRYCK, Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden. In: *BTNG/RBHC*, 32(2002), pp. 305-320.
- 15 Hein VANHEE & Geert CASTRYCK, Belgische historiografie [...], p. 313.
- 16 Jean-Luc VELLUT, Jan Vansina on the Belgian Historiography of Africa: Around the Agenda of a Bombing Raid. Op: h-net, http://www.2.h-net.msu.edu/-africa/Africa_forum/VansinaInterview.ht. Laatst geraadpleegd op 13 februari 2002.
- 17 *De Morgen*, 16/02/2005.
- 18 Ieme VAN DER POEL, Een kroon op de Congo. Waarom een verouderd museum niet verdwijnen mag. In: *De Academische Boekengids*, 59(november 2006), pp. 3-5. Voor een soortgelijk commentaar, zie ook: Maarten COUTTENIER, Congo vergeten en herinnerd. In: *Ons Erfdeel*, 48(2005), pp. 323-331.
- 19 Jan BREMAN, *Koloniaal profijt van onvrije arbeid. Het Preangerstelsel van gedwongen koffieteelt op Java*, Amsterdam, 2010.
- 20 De geesten van Leopold II en Lumumba dwalen nog steeds door dit land. Op: Apache, <https://www.apache.be/2010/04/12/de-geesten-van-leopold-ii-en-lumumba-dwalen-nog-steeeds-door-dit-land/>, 12/04/2010.
- 21 Jasmijn POST, BRUZZ.be, 05/12/2018.
- 22 Jasmijn POST, Primrose Ntumba: 'AfricaMuseum moet dit vermijden in plaats van excuses aan te bieden'. Op: BRUZZ, <https://www.bruzz.be/videoreeks/maandag-23-december-2019/video-primrose-ntumba-africamuseum-moet-dit-vermijden-plaats>, 23/12/2019.
- 23 Jean STENGERS, *Congo, Mythes et Réalités*, Brussel, 1989.
- 24 Marc REYNEBEAU & Koen VIDAL, Een waarheidscommissie? De waarheid is al gekend. In: *De Standaard*, 27/06/2020.
- 25 Jules MARCHAL, *Lord Leverhulme's Ghosts. Colonial Exploitation in the Congo*, Londen, 2008.
- 26 Jules MARCHAL, *Lord Leverhulme's Ghosts [...]*, p. XXI.
- 27 Op de website las ik een bespreking die waarschuwt dat de toegangsprijs de collectie niet waard is.